

Emakume eredugarrien bila

Itziar Navarro

Orain dela gutxi, lankide batek galdera iradokitzaile bat egin zuen bere herriko historia jardunaldietan eman zuen hitzaldian: nor da euskal heroina? Hitzaldian euskal nazionalismoaren genero ikuspegiak jorratu zituen, baina galdera hori buruan bueltaka gelditu zitzaidan.

Hasteko, *heroi* hitzaren esanahiaren inguruan pentsatzen jarri nintzen, emakume heroi nor izan daitekeen aztertzen hasi aurretik. Hainbat definiziotara jo ondoren, esan dezakegu heroina trebetasun eta ezaugarri bereziak dituen pertsona dela, ekintza eta balentria apartekoak eta ikusgarriak egin dituenak, besteak beste, arriskuan daudenak salbatzeko edo zapalduta daudenak askatzeko. Kultura jakin bateko ezaugarri nabarmenenak islatzen ditu eta, horiei esker, ekintza ausartak eramaten ditu aurrera. Horrela, ospetsu eta miresgarri bihurtzen da, berezi. Esate baterako, Aristotelesek heroiak gizon-emakumeen gainetik jartzen zituen, maila bat gorago, bai ezaugarri fisikoei begiratuta baita ezaugarri moralei begiratuta ere.

Definizio horri erantzungo liokete, esate baterako, garai bateko borroka handietan etsai indartsuak garaitu zituzten gerlariek. Ziur aski, horien artean emakume ezagunena Joana Arc-ekoa izango da (1412-1431), *Orleanseko dontzeila*, XV. mendean, Karlos VII.aren erregealdian, Frantziako armada ingelesak garaitzera eraman zuena, Ehun Urteko Gerran.

Gaur egun, ordea, heroiak beste modu batera ulertu ohi ditugu: arlo jakin batean, gizarteak aurrera egin dezan ekarpenen bat egin duten pertsonak dira, nolabait, bidea ireki duten emakumeak, estereotipoak hautsi dituztenak. Beharbada, heroiatzat izendatzea baino nahiago izango dugu aitzindari direla esatea, erreferente, edo eredugarri. Heroi hitza horrela ulertuta, esparru askotako gizon eta emakumez hitz ahal izango dugu, politikaren esparrukoak, arteetakoak, zientzietakoak, giza eskubideen aldeko borrokakoak, kiroletakoak eta abarretakoak.

Zientziari dagokionez, adibidez, aipagarriak dira, emakumeen artean, Hipatia Alexandriakoa eta Marie Curie, beste zenbaiten artean. Hipatia Alexandriakoa (370-415) IV. mendeko zientzialari, filosofo eta irakasle bat izan zen, matematikaren eta astronomiaren garapenean lagundu zuena, Bizantziar Inperioaren garaian. Aita matematikari eta astronomo ospetsu bat zen, oso errespetatua eta maitatua. Eta garai hartan oso ohikoa ez bazen ere, alabari erakutsi zion zekien guztia. Hala, Hipatia zientziaren hainbat alor lantzerantz iritsi zen: matematika, astronomia, erlijioen historia, oratoria, filosofia edo teknologia. Jakintza handia eskuratu zuen eta besteekin partekatzea gustuko zuen, baina ez zen kristaua, eta paganismoaren kontrako borroka sutsuen garaian, sorgina zelakoan hil zuten. Marie Curie zientzialaria (1867-1934) ere emakume ezaguna da, zalantzarik gabe. Varsovian jaio zen, baina Parisen bukatu

zituen ikasketak. Erradioaktibitateari buruzko lehen azterketak egin zituen eta bi elementu kimiko aurkitu zituen: polonioa (bere jatorrizko herrialdearen izena erabili zuen izendatzeko) eta radioa. Senarrarekin batera lortu zuen Fisikako Nobel saria eta senarra hil ondoren, Kimikakoa. Bi arlo desberdinetan Nobel saria lortu zuen lehen zientzialaria izan zen. Gainera, Parisko Sorbona Unibertsitatean lehenengo emakume irakaslea ere izan zen.

Arloz arlo joan gintezke emakume aitzindariak aztertzen, baina luze joango litzaiguke, luzeegi. Horregatik, beste arlo bateko adibideak baino ez ditut jarriko: eskubide zibilen edo giza eskubideen aldeko borrokan nabarmendu ziren emakumeak. Horien artean ezagunenak izan daitezke Simone de Beauvoir (1908-1986) idazle eta intelektual frantziarra, feminismoaren obra klasikoaren egilea, horien artean, *Bigarren sexua* ezaguna; Rosa Parks (1931-2005) AEBetako Eskubide Zibilen aldeko Mugimenduko aktibista, ezaguna egin zena 1955ean uko egin ziolako autobuseko eserlekua gizon zuri bati uzteari, orduko legeak zioenaren kontra; edo Angela Davis (1944) beltzen eta emakumeen eskubide zibilen aldeko aktibista. Espainiari dagokionez, ezagunenetariko bat Clara Campoamor izango da (1888-1972), abokatu eta politikaria, Bigarren Errepublikan Gorteetako diputatu zela, 1931n, sufragio unibertsalaren bultzatzaile nagusia; eta, hura baino lehen, Concepción Arenal (1820-1893) abokatu eta idazle galiziarra, Zuzenbidea ikasi zuen lehenengo emakumea, hasieran ezkutuan, gizonen jantzita.

Emakume aitzindari horien eta beste askoren ekarpena ikusarazteko lan handia ari da egiten azken urteetan. Hala, lan ugari argitaratu dira

emakumeek egindako ekarpenak ezagutzera emateko, irakurle ororentzat eta, bereziki, gazteentzat, erreferente horiek gogoan izan ditzaten.

Euskaraz ere egin da horrelako lanen bat, berrienak “Emariak” eta “Errebelde 50 bider” dira, biak 2019koak. “Emariak” lanean¹, 12 biografia labur jaso dituzte Nerea Uria eta Ilazki Gainza Kalaka komunikazio taldeko kideek. 12 horietatik 10 emakume indibidualak dira eta 2 taldeak (etxean lan egiten duten emakumeak eta sufragistak). Hainbat tokitakoak aukeratu dituzte, horien artean, 2 euskaldun: Elbira Zipitria (1906-1982) andereñoa eta ikastolen sortzaileetako bat eta Josefa Molera (1921-2011) kimikaria. Egileek azpimarratzen dute testu liburuetan azaltzen diren erreferente eta eredu hiru laurden inguru gizonenak direla, eta gurasoek eta irakasleek egoera hori aldatzen lagun dezaketela.

“Errebelde 50 bider” lanean², bestalde, Euskal Herriko zazpi lurraldeetako 50 emakume aitzindari aurkituko ditugu. Garai eta esparru askotako emakumeak jaso dituzte, irudiz apainduta: kultur arlokoak (horien artean, Ainhoa Arteta sopranoa, Ana Diez zinema zuzendaria eta gidoilaria, Bizenta Mogel idazle eta itzultzailea, Ernestina de Champourcin poeta, Inma Shara orkestra zuzendaria, Lucia Lacarra ballet dantzaria edo Maialen Lujanbio bertsolaria), ekintzaile politikoak (Dolores Ibarruri “La Pasionaria” edo Kattalin Aguirre *Comète* erresistentzia sareko kidea), kirolariak (Edurne Pasaban mendizalea, Josune Bereziartu eskalatzailea, Maider Unda borroka libreko kirolaria eta Patri Espinar pilotaria), irakasleak (Elbira Zipitria edo Julene Azpeitia), edo zientzialariak (Luz Zalduegi Euskal Herriko

1. GAINZA, Ilazki eta URÍA, Nerea (2019). Emariak. Emakumeek historian zehar egin dituzten ekarpenen bilduma. Donostia: Kalaka.

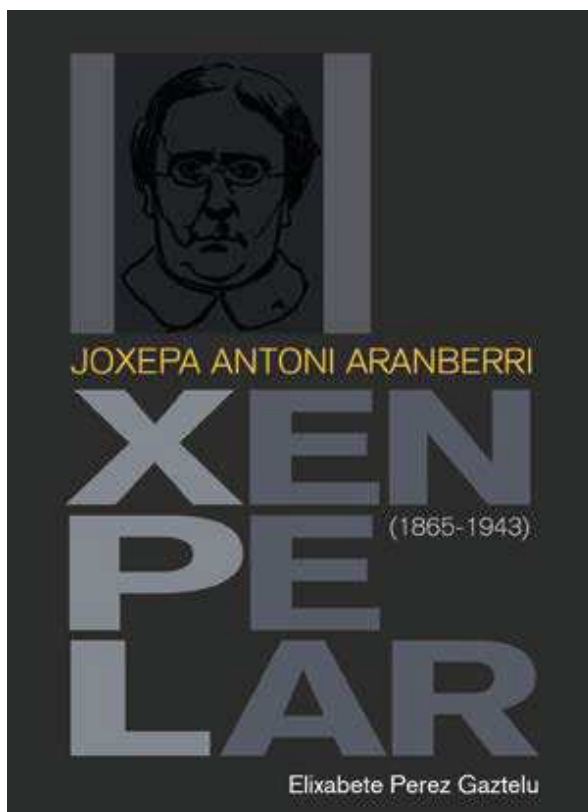
2. ORCASITAS-VICANDI, María eta PERALES FERNANDEZ DE GAMBOA, Andrea (2019). Errebelde 50 bider. Donostia: Erein.

lehen al baitaria edo Felisa Martin fisikaria eta meteorologoa, Espainian Fisika arloan doktoregoa eskuratu zuen lehen emakumea).

Berrogeita hamar horien artean, hiru errenteriarrek dira: Joxepa Antoni Aranberri Xenpelar ehule eta bertsolaria, Mariasun Landa idazlea eta Sorkunde Rubio, Sorkun, abeslaria eta konpositorea. Beraz, baditugu hurbileko erreferente batzuk. Baina gehiago aipa al ditzakegu? Zein izan daitezke gure herriko "heroiak"? Alegia, zein emakumerekin identifikatzen gara, zein izan daitezke guretzat eredu, nork islatzen ditu guretzat garrantzitsuak diren balioak?

Atzera begiratuta, historian murgilduta, ez dugu izen askorik topatuko. Burura datorkidan lehenengoa Maria de Lezo da, baina ziur aski kale horretan jaio eta bizi izan naizelako izango da. XVI. mendean, Morrontxo dorretxetik atera eta Ingalaterrara joan zen, Aragoiko Katalina erreginaren laguntzaile, Enrique VIII. arekin ezkondu zenean. Berak ekarri omen zuen herrira Andre Maria Zeruratzearen Elizan dagoen erretaula gotiko dotorea. Garai batean, bere ibilbidea eredu garria izango zen ziur aski, askorentzat posizio hori lortzea arrakastaren seinale izango baitzen. Baina, gaur egun, oso urrun ditugu garai eta bizimodu haiek. Beraz, zaila da gaur egungo herritarrentzat eredu izatea, ez bada herriarekiko erakutsi zuen lotura harengatik.

Orain dela ez horrenbeste izan genuen herriko beste alaba ezagun baten berri, Elixabete Perez Gazteluk egin duen lanari esker³: Joxepa Antoni Aranberri "Xenpelar", 1865ean jaio eta 1943an hil zena. Lehendik ere beste egile batzuek aztertua zuten emakume honen ekarpena, horien artean, Antonio Zavalak edo, berrikiago, Iñigo Legorburuk. Baina urteetan

Xenpelar entzuterakoan, ez dugu emakumerik irudikatu, Juan Frantzisko Petriarena bertsolari eta idazlea baizik, "Errenterian bizi naiz eta" indarberrituaren sortzailea. Joxepa Antoni haren iloba zen, hain zuzen ere, Xenpelarren arreba alaba. Haren besoetakoa ere ba omen zen. Amak ere bazuen bertsoekiko zaletasuna, bertsoetan ibiltzen omen zen Fabrika Handian, anaiarekin, baina ez da, ustez, haren bertsoak jaso. Alabak 4 urte zituela hil zen ama; beraz, ez zuen harengandik zaletasun hori jasoko.

Joxepa Antoni kaletarra zen eta Errenterian industrializazio garaian sortu ziren lantegi haietako batean egiten zuen lan, ehule. Garai hartan, herrian bertsozaletasuna handia zen eta toki askotan kantatzen omen ziren bertsoak, besteak beste, plazetan, kalean edo sagardotegietan. Baina toki horietan ez ziren ibiltzen, garai haietan, emakumeak. Nolanahi ere, bertsoak lantegietan ere kantatzen ziren, horren adibide dugu osabaren "Aizak hi mutil

3. PEREZ GAZTELU, Elixabete (2013). Joxepa Antoni Aranberri Petriarena, "Xenpelar" (1865-1943). Errenteria: Errenteriako Udala.

mainontzi” ezaguna. Eta Joxepa Antonik lantegian eta jostundegian egiten omen zuen bertsoan. Aldizkariren batera ere bidali zituen bertsoak, argitara zitezten. Emakumeentzat plaza berriak bilatzen bere ekarpentxoak egin zuen, hortaz.

Bere iritzia irmoki defendatzen zutenetakoa zela erakusten digute bere bizitzako hainbat pasartek. Herrian antolatu zen sariketa batean, Enrique Elizetxeak neska ezkongabeen inguruan idatzitako bertsoak saritu eta argitaratu omen zituzten, eta Joxepa Antonik, esaten zituenak desegokitzat hartuta –mihiluzeak zirela, kontakatiluak, itsusiak...–, erantzuna bertsoz idatzi eta etxeko postontzian utzi omen zion. Joxepa Antoni ausarta zela esan dezakegu, beraz, ez zuela bere iritzia azaltzeko beldurrik eta tinko eusten ziola bere pentsamoldeari.

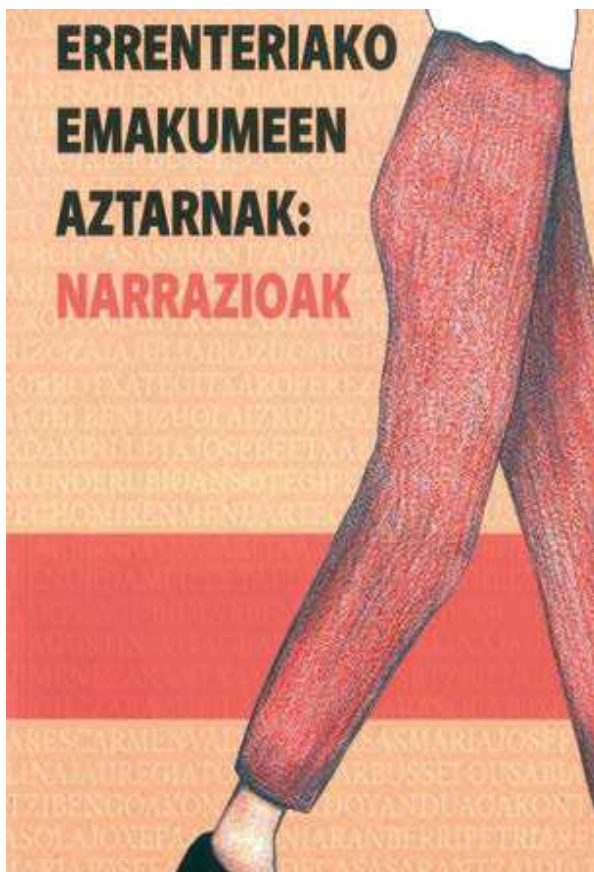
Garai berriagoetara iritsiz, beste eredu batzuen bila, Maria Jesus Fombellida (1946) ere aipatu nahi dugu, herriko Panier Fleuri jatetxe ezagunaren jabea. Garai batean, ospakizun handienak hantxe egiten zituzten erreteriar askok.

Tatus Fombellida euskal sukaldaritzaren berriaren bultzatzaileetako bat da, talde horretako emakume bakarra, hain zuzen ere, Arzak, Subijana, Arguiñano, Castillo, Roteta, Irizar eta beste hainbaten alboan. Garaiko argazki guztietan agerian geratzen da hori, gainera. Euskal sukaldaritzaren abangoardian jarri zuten, orain dela 40 urte pasatxo. Tatusen Panier Fleuri familiako jatetxea eraman zuen Erreterian, hainbat urtez, Donostiara mugitu aurretik.

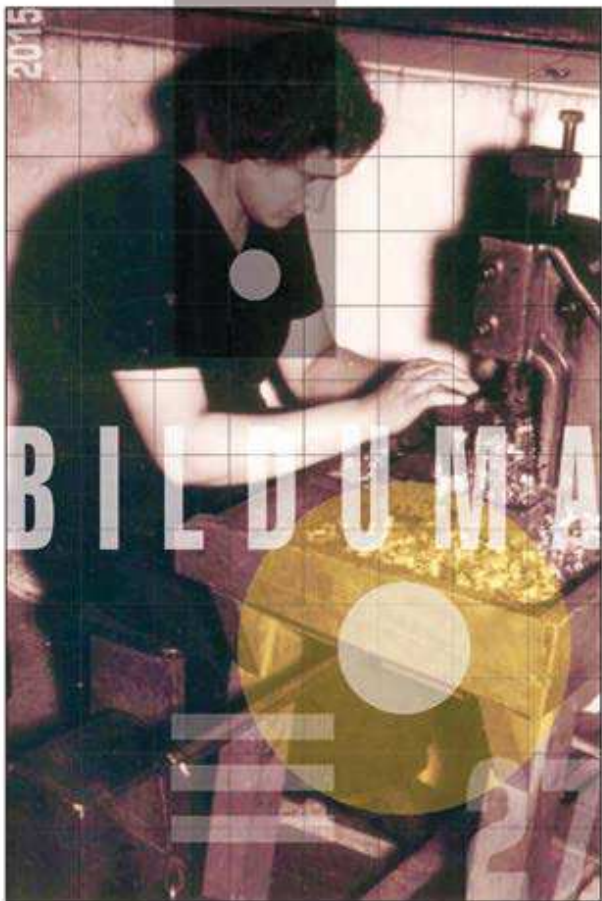
Sukaldaritzatik kirolera jauzi egingo dugu, kirolak ere utzi baitugu aitzindaririk, horien artean Agustina Otorra erraketista, 1931n jaioa. 15 urte zituela profesional moduan jokatzen hasi zena, Madrilen. Hain zuzen ere, ibilbide horren aitortza gisa, herriko pilotalekuak bere izena darama. Ez da, ordea,

herriko emakume kirolari ezagun bakarra, beste askok ibilbide arrakastatsua egin dute eta, oraindik ere, egiten ari dira.

Literatur arloan, Mariasun Landa (1949) idazle ezagun eta oparoa aipatuko dugu, erreteriarra hau ere. Euskal literaturan erreferentzietako bat, zalantzarik gabe. Hainbat sari jaso ditu bere lanengatik, horien artean, Euskarazko Haur eta Gazte Literaturako Euskadi saria, Espainiako Haur eta Gazte Literaturaren Sari Nazionala edo Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren Humanitate, Kultura, Arte eta Gizarte Zientzia saria. Bere lanak hizkuntza askotan irakur daitezke.

Hain zuzen ere, Mariasun Landa izena darama gizarteko arlo desberdinetan (kultura, hezkuntza, kirola, enplegua, etab.) emakumeek Erreteriarri egindako ekarpenaren berri ematen duten idazlanak saritzeko ekimenak. Sariak 2010ean jarri ziren abian, Erreteriarriko Udaren Berdintasun Kontseiluaren babesean.

Sari horien bidez ezagutu ditugu gure herrian eredugarritzat har ditzakegun emakume ugariren bizitzak eta ekarpenak. Eta, ziur aski, sarien bultzadarik gabe, neurri batean, emakume horien ekarpenak ezkutuan geldituko lirateke eta soilik ingurukoek ezagutuko lituzkete, harrokerian erortzeko beldurrez, harrotasunik ere ez baitugu azaltzen.

Azken urteetako lan sarituak "Errenteriako emakumeen aztarnak: narrazioak" bilduman jaso eta guztion eskura jarri dira. Horrek aukera eman digu 25 emakumeren bizitzak ezagutzeko, batzuk aspaldi bizi izan zirenak, beste batzuk oraindik ere gure artean ditugunak. Hainbat lanbidetan aritutako emakume saiatuak; gerra garaia bizi izan zuten emakumeak, urte

haitan herria eta ohiko bizimodua utzi eta erbestera ihes egin behar izan zutenak; kirolari profesionalak, emakumeentzat kirolak ematen duenetik bizitzea ia pentsaezina zen garaietan; musikari iaioak, beren trebeziarekin gozarazten digutenak; udal politikan aritutakoak; irakasleak, herriko ikastetxeetan neska-mutilak hez-ten lan eskerga egin dutenak eta hezkuntza eredu berrietan aitzindariak izan zirenak; base-rrian eta merkatuan gogor lan egiten duten emakumeak; Errenteriako Emakume Taldea bultzatu zutenak...

Mariasun Landa sarietan ezagutu ditugun emakumeez gainera, gure herrian industrializazio garaian emakumeek egindako ekarpenak bildu zituen liburuan ere aipatzen dira beste hainbat. Lan hori Udaleko Berdintasun Kontseiluak bultzatu zuen eta herriko hainbat ekimenetan parte hartu izan duten emakumeen lekukotzari esker joan zen osatzen: auzo elkarteak, emakumeen elkarteak, erretiratuak elkarteak, Bilgune Feminista, sindikatuak...

Lan honek gure herriko emakumeek industrializazio prozesuan izan zuten parte hartzea agerian jarri nahi izan zuen, gainerako esparruetan bezala, horretan ere ezkutuan geratu baitzen. Egileek diotenarekin bat, historia ofizialak ez ditu kontuan hartu emakumeek beren herriko bilakaerari egin dizkioten ekarpen baliotsuak eta ezkutuan geratu dira beren presentziak, parte hartzeak, esperientziak, borrokak eta lorpenak. Errenteria hain herri industrialia izanik, lantegi haitan emakumeen presentzia nabarmena zen, Gipuzkoako beste industria gune batzuetan baino handiagoa. Hala, XX. mendearen hasieran, Errenteriako lantegietan langileen % 40 inguru emakumeak ziren,

4. ZENBAITEN ARTEAN (2018). Errenteriako emakumeen aztarnak: narrazioak. Errenteria: Errenteriako Udala.

5. FERNANDEZ PEREZ, Zaida eta MACEIRA OCHOA, Luz (2015). *Gaileta-egileak eta gehiago: bizipenetatik historiara. Emakumeen aztarnak Errenteriako industrializazio prozesuan (XIX. eta XX. mendeetan)*. Errenteria: Bilduma aldizkaria, Errenteriako Udala.

nahiz eta pisu horrek islarik ez izan, Miguel Ángel Barcenillaren azterketaren arabera, ez diskurtso ofizialetan, ez legerian eta ez emakumeen lan baldintzak hobetzeko neurri sozial eta politikoetan.

Aipatutako lan horretan emakumeen bizi-penak, eskuarki, modu kolektiboan jasotzen diren arren, emakume jakin batzuen izenak ere ematen dira, herriko jarduera ekonomikoan esanguratsuak izan zirenak: Mendarte dendaria; Garbiñe Jauregi, senarra hil ondoren Bengoetxea autobusen negozioaz urtetan arduratu dena; Miren Guezala, herriko akademia ezaguneko arduraduna, emakume askori bulegoetan lanean aritzeko prestakuntza eskaini ziena; edo Eli Mintegi, herriko lehen emakume farmazialaria, urte askotan Olaziregi farmaziaren arduraduna.

Fabriketako langileak, jostunak, ehuleak, dendariak, zerbitzariak... Etxeko lana eta lantegikoa uztartzen zituzten, eta herrigintzan jarduten ziren, auzo elkarteetan, elizan, sindikatuetan, guraso elkarteetan, mugimendu feministetan, euskararen munduan eta beste hainbat esparrutan, guztiontzat herri hobea eraiki nahian.

Emakume horiek guztiek badituzte hainbat ezaugarri komun, horien artean azpimarratzekoak dira egoera gogorrei aurre egiteko erakutsi duten indarra eta adorea; guztiontzat garrantzitsuak diren gaien alde eskuzabaltasunez lan egitea, norberaren erosotasuna bigarren mailan utziz; inguruko bizitza errazteko ahalegina; ezarritakoa zalantzan jartzea eta aurrerapausoak egitea...

Gizartea ziztu bizian aldatzen ari dela ikusten dugun arren, ezaugarri horiek garrantzitsuak izaten jarraitzen dute eta gazteek ere balioesten dituzte. Urtero eskatzen diet ikasleei beraientzat eredugarria den pertsona baten deskribapena egiteko: nori buruz ari

diren idatzi behar dute eta, ondoren, zergatik iruditzen zaien eredugarria. Aukeran uzten diet pertsona "ezagun" bat deskribatzea edo pertsona "anonimo" bat deskribatzea, alegia, beren hurbilekoa den norbait, baina gainerakoek ezagutzen ez duguna. Lehenengo bidea aukeratzen duten ikasle gehienek gizonezko ospetsuak proposatzen dituzte eredu gisa, ekintzaileak, kirolariak, politikariak, nagusiki. Ikasle gehiagok aukeratzen dute, ordea, bigarren bidea, eta maitasun handiz deskribatzen dute beren bizitzan garrantzia duen inguruko pertsonaren bat, eskuarki, aita edo ama edo aitona-amonak. Kasu honetan, gizonezkoen presentzia ez da hain nabarmena, are gehiago, emakumeek pisu handiago hartzen dute. Azpimarratzen dituzten ezaugarrien artean daude egoera zailen aurrean aurrera egiteko izan duten kemena eta adorea, egoera zailak bizi arren (tartean, gaixotasunak edo heriotza); ingurukoekiko eskuzabaltasuna, hau da, beti entzuteko eta laguntzeko prest egotea, behar duenaren ondoan egotea, besteen tokian jartzea; saiatua izatea, langilea, amorerik ematen ez duena; ametsak lortzeko ausardia eta tinkotasuna edukitzea; umila, apala izatea; besteak errespetuz tratatzea eta besteekin horrela jokatu behar dela erakustea; bizitzari beti irribarre batekin begiratzea, alai, umoretsu...

Emakume eredugarri "ezagunago" horietan azpimarratu ditugun ezaugarriekin bat datoz, beraz, ikasleek aipatu dituzten horiek ere. Ezaugarri horiek lagungarriak dira gizartean elkarrekin –eta ez soilik elkarren ondoan– bizitzeko. Belaunaldi berriei haien eredu ezagutzera ematea eta, norberak ahal duen heinean, eredu horren arabera jokatzeko da egin diezaiekegun omenaldirik onena, pertsona zein herri gisa aurrera egiteko. Badugu, bai, nondik ikasia.